

KÖVETKEZMÉNYES HATÁROZÓI IGENEVES MELLÉKMONDATOK

Andrási Krisztina

Bevezetés¹

A tanulmány célja az olyan mondatvégi pozícióban megjelenő határozói igeneves szerkezetek vizsgálata, amelyek a főmondatlal kifejezett esemény közvetlen eredményét, következményét írják le. A tanulmány felépítése a következő: elsőként az adatokat, majd a határozói igeneves szerkezetekkel foglalkozó korábbi elemzéseket, a határozói igeneves szerkezetek főbb csoportjait, valamint azok jellemzőit ismertetem. Ezt követően a mondatvégi következményes jelentéstartalmú szerkezetek tulajdonságait vizsgálom meg és vetem össze a korábbi elemzésekben eddig vizsgált szerkezetekkel. Végül pedig a következményes jelentéstartalom forrására adok magyarázatot.

1. Adatok

A *-va/-ve* alakú határozói igeneves kifejezések általában a főmondati eseménnyel egyidejű, esetleg ahhoz képest előidejű eseményt fejeznek ki, amennyiben az alapige perfektív. Lengyel (2000) azonban úgy véli, hogy az alábbi példákban utóidejű a határozói igenév által kifejezett esemény a főmondati eseményhez képest.

- (1) a. *Könnyük kicsordult, végigfolyva arcukon.*
b. *Elmozdította a könyveket, hozzáférhetővé téve a vastagabb köteteket.* (Lengyel 2000: 244)

Bartos (2009) megjegyzi, hogy a határozói igeneves kifejezés lehet célhatározói értelmű is.

- (2) *Kinyitotta az ablakot, utat engedve a füstnek.* (Bartos 2009: 98/38a)

Az (1), illetve a (2) alatt található mondatok megegyeznek abban, hogy a határozói igeneves kifejezés mondatvégi pozícióban jelenik meg. Viszont az (1b) mondatban, szemben az (1a) mondatlal, a főmondati esemény következ-

¹ Köszönettel tartozom a tanulmány névtelen bírálójának, a szerkesztőnek, Gécseg Zsuzsannának, valamint témavezetőmnek, Szécsényi Krisztinának, értékes megjegyzéseikért, észrevételeikért, amelyeket igyekeztem átültetni a tanulmány végleges változatába.

ményén, eredményén van a hangsúly, amely a főmondati esemény után is fennmarad, vagyis a szerkezet rezultatív.

A (2) alatt található mondat pedig kétértelmű. Abban az esetben célhatározói jelentésű a határozói igeneves kifejezés, ha a cselekvés szándékolt. A határozói igeneves kifejezés azonban értelmezhető a főmondati cselekvés véletlen eredményeként is. A két jelentés tehát átfedésben van egymással.

Az (1b) mondathoz hasonló szerkezetekben a főmondat és a határozói igenév által kifejezett esemény egyidejűleg történik, a határozói igeneves kifejezés által kifejezett következmény, eredmény viszont továbbra is fennmarad. Ugyanakkor találunk az (1b)-hez hasonló utóidejű következményes jelentéstartalmú szerkezeteket is:

(3) *Az idős hölgy lelépett a járdáról, megijesztve a sofórt.*

A fenti mondatban a főmondatban kifejezett esemény azonnali következménye a határozói igeneves szerkezettel kifejezett esemény.

A tanulmány célja az (1b) valamint a (3) alatti mondatokhoz hasonló szerkezetek vizsgálata, vagyis az olyan következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezeteké, amelyek mondatvégi pozícióban jelennek meg. Az adatok azért is érdekesek, mert a rezultatív szerkezeteket vizsgáló irodalom azokra a határozói igeneves szerkezetekre helyezte a hangsúlyt, ahol a határozói igenév mellett a mondatban létige szerepel (*A ház le van festve*). A rezultatív szerkezeteknek a tanulmányban vizsgált megjelenési formája azonban tudomásom szerint eddig észrevétlen maradt.

További példák a következményes határozói igeneves szerkezetekre (4) alatt láthatók.

- (4) a. *A voksolás közben is felrobbant egy pokolgép, megsebesítve három választási megfigyelőt.*
b. *A 18. század végén sok zsidó kereskedő telepedett le a városban, meghatározva a település arculatát.*
c. *A lövés mellette csapódott be, szétpattintva néhány darab szenet.*
d. *Kivéve persze azokat a tartományokat, melyeket nemcsak megérintett a kíváncsi ember, hanem amelyekbe durva kézzel bele is avatkozott, káoszt teremtve, megbontva az egyensúlyt – ördögi körbe juttatva önmagát.²*

² A (4a–d) példák a *Magyar Nemzeti Szövegtár* példái. A *Magyar Nemzeti Szövegtárról* lásd Oravecz–Váradi–Sass (2014)-et.

e. *Kinyitotta az ablakot, betörve közben az üveget.*³

f. *A rovarirtók telefűjták a szobákat gázzal, rovartelenítva a házat.*

2. Szakirodalmi áttekintés

A határozói igenevekkel foglalkozó irodalom igen gazdag, ami nem is csoda, hiszen tulajdonságaikat, valamint funkciójukat tekintve maguk a határozói igeneves kifejezések is igen sokrétűek. A leíró nyelvtanok a határozói igeneveket olyan átmeneti kategóriájú szóalakoknak tartják, ahol az igetőhöz *-va/-ve* (vagy *-ván/-vén*) morféma járul.

A korábbi elemzések egy része a határozói igeneveket szóképzés eredményének tekinti (például É. Kiss 1998; Laczkó 2000; Alberti 2006; Alberti–Medve 2002; Bene 2005), míg másik része (például Sárík 1998; Kenesei 2000) ragos alakként elemzi. A határozói igeneves szerkezetekkel kapcsolatos vizsgálódások középpontjában annak meghatározása állt, hogy egy (Komlósy 1992; Tóth 2000) vagy két (Laczkó 2000; Bene 2005) *-va/-ve* affixumot kell feltételeznünk a szótárban, illetve hogy milyen méretű lehet a határozói igeneves kifejezés (vagyis lehet-e teljes tagmondat értékű, vagy csak az ige-*nek* valamilyen kisebb kiterjesztése).

A határozói igeneves kifejezéseket mondatban betöltött szerepük alapján a hagyományos grammatika két nagy csoportba osztja: lehetnek mód- vagy állapothatározók. Funkciójuk azonban sokkal árnyaltabb: lehetnek úgynevezett transzparens határozók is (átmeneti kategória a mód- és állapothatározó között, lásd Geuder (2004)-et, valamint Bartos (2009)-et), illetve betölthetik időhatározói, cél- és okhatározói mellékmondat szerepét is, továbbá rezultativitást is kifejezhetnek.

Jellemzőiket összevetve a határozói igeneves szerkezetek többféle csoportosítását kapjuk eredményül.

3. A határozói igenevek három csoportja

Tóth (2000) alapvetően három csoportba sorolja azokat a szerkezeteket, amelyekben a *-va/-ve* alakok megjelenhetnek. Hasonló, azonban kissé eltérő csoportokat állapít meg É. Kiss (2002), Bartos (2009) csoportosítása pedig

³ A tanulmány névtelen lektora megjegyzi, hogy a (4e) mondatban érdekes a *közben* határozó jelenléte, hiszen a rezultatív jelentés általában utóidejűséget hordoz. Ennek lehetősége, úgy vélem, annak köszönhető, hogy a vizsgált mondatokban a tagmondatok által kifejezett események lehetnek egyidejűek is, nem feltétlenül szükséges az, hogy a főmondati esemény befejeződjön (lásd még például az (1b) mondatot). A főmondati esemény miatt bekövetkező állapot az, ami fennmarad, szemben például a (3)-as mondattal, ahol a főmondat által kifejezett esemény befejeződik, mielőtt a határozói igeneves tagmondat által kifejezett esemény lejátsszódik.

árnyaltabb. Dolgozatomban Tóth (2000) csoportosítására, valamint É. Kiss (2002) és Bartos (2009) megfigyeléseire támaszkodom.

A határozói igeneves kifejezések egyik csoportját a **határozói mellékmondatok**⁴ alkotják.

- (5) a. *A vonatot lekésvén/lekésve, a moziról is lemaradtam.*
(Tóth 2000: 239/1)
b. *Látván őket, megfagy bennem a vér.* (Tóth 2000: 240/1b)

Határozói mellékmondatokban a *-va/-ve* és *-ván/-vén* alakok egyaránt használhatók.⁵ Az ebbe a csoportba tartozó határozói igeneves kifejezéseket CP szintű kategóriákként szokták elemezni, mivel a határozói igeneves kifejezés további funkcionális projekciókkal (NegP, FP, DistP, TopP) kiterjeszhető.

- (6) a. *János* [_{TopP} *kalapját* [_{Asp} *levéve fejről*]] *belépett a patikába.*
b. *János* [_{DistP} *mindkét kesztyűjét* [_{Asp} *lehúzva*]] *belépett a patikába.*
(É. Kiss 2002: 223/76)

A határozói mellékmondatok alanya a mátrix mondat alanya által kontrollált PRO, lévén, hogy a *-va/-ve* alakú határozói igeneves kifejezéseknek saját hangzó alanya nem lehet.⁶

- (7) a. *A bankból kilépve* *PRO*_{i/*j} *Kati*_i *köszöntötte* *Marit*_j.
b. *Kati*_i *köszöntötte* *Marit*_j, *a bankból kilépve* *PRO*_{i/*j}.

Az ebbe a csoportba tartozó határozói igeneves kifejezések általában mondatkezdő, főmondatot megelőző pozícióban vannak. Funkciójukat tekintve pedig többnyire időhatározói mellékmondat szerepét töltik be (de lehetnek ok-, illetve célhatározói szerepűek is (Bartos 2009)). Ilyenkor a határozói igeneves kifejezés a mátrix mondatbeli eseménnyel egyidejű vagy ahhoz képest előidejű eseményt fejez ki az alapige (im)perfektivitásától függően (Tóth 2000). További jellemzője az ebbe a csoportba tartozó szerkezeteknek az, hogy nem alkotnak egy intonációs egységet a főmondatdal.

A **predikatív határozói igenevek**⁷ a határozói mellékmondatokkal ellentétben csak *-va/-ve* alakúak lehetnek.

⁴ Tóth (2000) eredeti terminusa 'adverbial adjunct clauses'.

⁵ A *-va/-ve* és a *-ván/-vén* alakok eltérő viselkedéséről a 4.3. részben lesz szó.

⁶ Megjegyzem azonban, hogy nem minden esetben alanyi kontrollt találunk ezekben a szerkezetekben. Tóth (2000) szerint elengedhetetlen az úgynevezett logoforikus kontroll. Erről részletebben a tanulmány 5.1. részében olvashatunk.

⁷ Tóth (2000)-nél: 'predicative adjuncts'.

- (8) a. *A hajó lassan süllyedve közeledett a parthoz.* (Tóth 2000: 240/3b)
b. *A fényképész ülve fotózta le a gyerekeket.*

A határozói igeneves kifejezés ilyenkor többnyire állapothatározó vagy transzparens határozói adjunktum (Bartos 2009). Az ebbe a csoportba tartozó határozói igeneves kifejezések nem CP szintű kategóriák, hanem az alapige (kiterjesztett) projekciójának kisebb szegmensei, amit Tóth (2000: 246) szerint az is bizonyít, hogy ezeknek a kifejezéseknek (szemben a határozói mellékmondatokkal) nem lehet saját fókusz projekciója, viszont a teljes igeneves kifejezés fókuszálható.

- (9) [_{FP} *Csak a feleségét szidva*] *érzi jól magát.* (Tóth 2000: 246/12)

A magyarban viszont a mondatok nem fókuszálhatók, a fókuszpozíciót csak frázisok tölthetik ki (lásd például Kenesei–Vago–Fenyvesi 1998: 168-at).

- (10) **Anna [hogya Péter beteg volt] olvasta.*
(Kenesei–Vago–Fenyvesi 1998: 168/487a)

Ezeket a szerkezeteket szintén kontrollált alanyúnak tekinti a szakirodalom, ahol a PRO referenciáját a mátrix predikátum alanya vagy tárgya, vagy bármelyik meghatározhatja (lásd a kétértelmű (8b) mondatot). Míg a határozói mellékmondatok esetén a *-va/-ve* affixum szinte bármilyen típusú igetőhöz hozzájárulhat, a predikatív határozói igenevek esetén ez nem lehetséges. Bartos (2009) szerint folyamat- vagy állapotpredikátumokból képezhető predikatív funkciójú határozói igeneves kifejezés.

A harmadik csoportba az olyan határozói igeneves szerkezetek tartoznak, amelyek értelmezésüket tekintve **rezultatívak**, és amelyekben a határozói igenév létigével szerepel (Tóth (2000)-nél 'BE+ *-va-participle*').

- (11) *A probléma meg van oldva.*

Ezekben a szerkezetekben a külső argumentum nem jelenhet meg, a belső argumentum számára pedig nem lehetséges a tárgyeset kiosztása. Csak passzív értelműek lehetnek. A szakirodalom ezeket a szerkezeteket VP szintű kategóriaként kezeli. É. Kiss (2002: 225) elemzésében a határozói igeneves kifejezés feje komplex predikátumot alkot a létigével.

É. Kiss (2002: 223) szerint tranzitív és unakkuzatív igéket találunk ezekben a szerkezetekben, illetve olyan predikátumokat, amelyek téma thematikus szereppel rendelkező alanya állapotváltozáson megy keresztül.⁸

Összegezve, a határozói igeneves szerkezetek felépítésükben és funkciójukban is eltérőek lehetnek. A kérdés az, hogy a mondatvégi rezultatív szerkezetek hová sorolhatók be. Jelentésüket tekintve a létigével szereplő határozói igeneves szerkezetek csoportjához hasonlíthatnak, viszont a határozói mellékmondatokhoz hasonlóan nem alkotnak egy intonációs egységet a főmondatdal.

A következőkben megvizsgálom a mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek tulajdonságait a határozói igeneves szerkezetek fentebb vázolt csoportjaival összevetve, különös tekintettel a határozói mellékmondatokra, valamint a rezultatív szerkezetekre.

4. A következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek jellemzői

A mondatvégi következményes határozói igeneves szerkezetek első megközelítésre mind a határozói mellékmondatokkal, mind a létigével szereplő rezultatív szerkezetekkel hasonlóságokat mutatnak.

A tanulmány a következő kérdések megválaszolását tűzi ki célul:

1. A vizsgált szerkezetek a kontrolemélet hatáskörébe tartoznak?
Vagyis szerkezetük olyan, ahol a PRO meg tud jelenni?
2. Ha az előző kérdésre igen a válasz, akkor azt is meg kell vizsgálni, hogy az említett szerkezetek önálló tagmondat értékűek-e vagy sem. Másként fogalmazva, a határozói mellékmondatokhoz vagy a predikatív határozói igenevekhez hasonló a szerkezetük?
3. Ha a határozói mellékmondatokhoz hasonlóak, mivel magyarázható a rezultatív szerkezetekre emlékeztető következményes jelentéstöbblet?

4.1. PRO alanyú következményes szerkezetek

Mivel a létigével álló rezultatív szerkezetek nem tartoznak a kontroll hatáskörébe, az 1. és a 2. kérdés megválaszolásához először bebizonyítom, hogy a vizsgálat középpontjában álló mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves kifejezések felépítése mindenképpen olyan kell, hogy legyen, ahol a PRO meg tud jelenni.

⁸ A szerkezet grammatikalitását befolyásoló további tényezőkről lásd Tóth (2000)-et, Bartos (2009)-et, valamint Kertész (2005)-öt, aki a létigével álló határozói igeneves szerkezetek grammatikalitását befolyásoló számos tényezőről számol be.

Különbőség a létigével szereplő *-va/-ve* rezultatív szerkezetekhez képest, hogy a vizsgált szerkezetekben a belső argumentum számára lehetséges a tárgyeset kiosztása.

- (12) a. **Lacit a kamrába van zárva.*
b. *János becsukta az ajtót, Lacit a kamrába zárva.*

Burzio (1986) általánosítása szerint ha egy ige nem képes az alanyt tematikusan jelölni, akkor nem oszthat ki tárgyesetet sem a tárgyának, vagyis a tárgy nem jelenhet meg. A fenti adatok, valamint Burzio általánosítása alapján a mondatvégi következményes szerkezeteknek mindenképpen olyannak kell lenniük, ahol az alanynak járó tematikus szerep ki van osztva.

Az, hogy szándékosságot kifejező határozószók is módosíthatják a szerkezetet, hasonlóan a predikatív határozói igeneves szerkezetekhez, szintén azt mutatja, hogy van lehetőség a külső argumentum megjelenésére a szerkezetben. Ebben az esetben viszont a határozói igeneves kifejezés célhatározói értelmű.

- (13) a. *János virágot hozott az irodába, szántszándékkal megszépítve azt.*
b. *A gyalogos lelépett a járdáról, szántszándékkal megijesztve az autósokat.*
c. *A rovarirtók telefűjták a szobákat gázzal, szántszándékkal rovar-talanítva a házat.*

Azonban a vizsgált szerkezetek nem olvaszthatók be a célhatározói értelmű határozói igeneves mellékmondatok csoportjába, ugyanis nem minden mondat esetén beszélhetünk szándékosságról, hanem a határozói igeneves kifejezés által jelölt állapot a főmondati esemény egészének eredménye, következménye.

- (14) **A voksolás közben felrobbant egy pokolgép, szántszándékkal megsebesítve három képviselőt.*

A fentiek alapján a határozói igenév alanya ezekben a szerkezetekben is a PRO.⁹ A (14)-es mondatban a PRO referenciáját a főmondat alanya határozza meg, ezért agrammatikus szerkezetet kapunk, mivel a mondat alanya (*pokol-gép*) nem alkalmas arra, hogy az ágens tematikus szerepet betöltse.

Az eddigiek arra mutatnak rá, hogy a vizsgált határozói igeneves kifejezések szerkezete minimum olyan kell, hogy legyen, ahol a PRO meg tud jeleni. De vajon teljes tagmondattal egyenértékűek ezek a szerkezetek?

⁹ Hangzó alany megjelenése a *-va/-ve* alakokkal nem lehetséges, így ez ebben az esetben sem lenne grammatikus. A *-ván/-vén* alakoknak lehet saját hangzó alanyuk. A *-va/-ve* és a *-ván/-vén* különbségéről a későbbiekben lesz szó.

4.2. Következményes jelentéstartalmú határozói mellékmondatok

A határozói igeneves szerkezetek csoportjainak bemutatásánál láttuk, hogy a határozói mellékmondatok mondatszintű kategóriák, míg a predikatív határozói igenevek csoportjába tartozó szerkezetek CP-nél kisebbek (Tóth (2000)-nél VoiceP¹⁰), amit az is mutat, hogy maga a határozói igeneves kifejezés fókuszálható, mivel fókuszálni csak frázisokat lehet (lásd a (9)-es és a (10)-es mondatokat). Ez a jelenség a mondatvégi következményes határozói igeneves szerkezetek esetén is (látszólag) megfigyelhető.

- (15) a. *János kinyitotta az ablakot, betörve közben az üveget.*
- b. *János [az üveget (*közben) betörve] nyitotta ki az ablakot.*
- c. *A gyalogos lelépett a járdáról, megijesztve az autósokat.*
- d. *?A gyalogos [az autósokat megijesztve] lépett le a járdáról.*

Igaz ugyan, hogy a fenti példákban fókuszálható maga a határozói igeneves kifejezés, azonban a (15b) és (15d) mondatokban nem található meg a következményes jelentéstartalom. Ezekben a mondatokban a határozói igenév módhatározó, vagyis inkább a korábban bemutatott predikatív határozói igenevek csoportjába tartozik.

A határozói mellékmondatok csoportjába tartozó határozói igeneves kifejezéseket a szakirodalom egységesen tagmondatértékűnek tekinti. Azt, hogy ezek a szerkezetek CP szintűek, az támasztja alá, hogy a határozói igeneves kifejezés további funkcionális projekciókkal kiterjeszhető (lásd például Tóth (2000)-et). Ez a vizsgált szerkezetekről is könnyen belátható. Az alábbi mondatok példázzák, hogy lehet saját NegP (16), FP (17), DistP (18), valamint TopP (19) projekciójuk is.

- (16) a. *A voksolás közben felrobbant egy pokolgép, nem sebesítve meg egy képviselőt sem.*
- b. *Óvatosan kinyitotta az ablakot, nem törve be a megrepedt üveget.*
- c. *Egyfolytában röpködnek a súlyos mínuszok, egyáltalán nem könnyítve meg a dolgunkat.¹¹*
- (17) *A voksolás közben felrobbant egy pokolgép, csak a képviselőket sebesítve meg.*
- (18) *A voksolás közben felrobbant egy pokolgép, minden képviselőt megsebesítve.*

¹⁰ Tóth (2000) elemzésében, Kratzer (1994) alapján, a külső argumentum bázisgenerált pozíciója a [Spec, VoiceP], amely a VP fölött található, akkuzatívuszi esetadásért felelős, funkcionális projekció.

¹¹ Internetes példa. Elérhető: www.tappancstanya.hu/de/node/2775 (megtekintés: 2015.10.28.)

- (19) a. *A voksolás közben felrobbant egy pokolgép, a képviselőket remélhetőleg nem sebesítve meg.*
b. *János elmozdította a könyveket, a vastagabb köteteket remélhetőleg hozzáférhetővé téve.*

A fenti mondatok világosan mutatják, hogy a vizsgált határozói igeneves kifejezések mondat szintű szerkezetek. További érv amellet, hogy a következményes határozói igeneves szerkezetek CP-k, az lehet, hogy ezekben a szerkezetekben nemcsak a *-va/-ve*, hanem a *-ván/-vén* alakok is megjelenhetnek.

4.3. *A -ván/-vén alakok problémája*

A *-ván/-vén* alakok használata a mai beszélt nyelvből szinte teljesen kikopott, előfordulásuk inkább az írott nyelvre jellemző, de ott is korlátozott a használatuk. Régen a *-ván/-vén* alakokat előidejűség kifejezésére vagy okhatározói értelemben használták, míg a *-va/-ve* alakok mód- vagy állapothatározói jelentéssel bírtak, és a főmondati esemény idejével többnyire egyidejű eseményt fejeztek ki (Bartos 2009). Mára a két alak közti különbség funkcióikat tekintve mérséklődött. Azon beszélők számára, akiknek a dialektusában fennmaradtak a *-ván/-vén* alakok, továbbra is inkább előidejűséget fejeznek ki, illetve nem lehetnek állapothatározói értelműek (Bartos 2009). Vagyis mára a *-ván/-vén* és a *-va/-ve* leginkább egymás dialektális változatai.

Sárik (1998) azonban rámutat arra, hogy a *-va/-ve* és a *-ván/-vén* egy nagyon lényeges ponton eltérnek, ezért különböző szintaktikai tulajdonságú alakokat hoznak létre. Míg a *-ván/-vén* határozói igeneves kifejezéseknek lehet saját fonetikailag testes alanya, a *-va/-ve* esetén ez nem lehetséges. A *-va/-ve* alakú határozói igeneves kifejezéseknek, lévén, hogy nemfinitik, csak PRO alanya lehet, amelyet rendszerint a főmondat alanya kontrollál, vagyis a két tagmondat alanyának koreferenciája ezáltal biztosítva van. A *-ván/-vén* alakoknak ezzel szemben lehet saját, a főmondat alanyától eltérő referenciájú, hangzó alanya.

- (20) a. *A kapu becsukódván/*va, Aladdin egy barlangban találta magát.*
(É. Kiss 2002: 222/71)
b. *Az elnök megérkezővén/*ve, megkezdődött az ünnepség.*
(Tóth 2000: 240/2)

A *-ván/-vén* alakokat Sárik (1998) hangzó alannyal rendelkező, önálló alárendelt tagmondatoknak tartja, amit az is alátámaszt, hogy ezek a szerkezetek a független alárendelésekre jellemző referenciaviszonyokkal rendelkeznek. A *-va/-ve* alakokat pedig, mivel ezek megfelelnek a kontrollélmélet követelmé-

nyeinek, olyan PRO-alanyú tagmondatoknak tekinti, amelyek adjunkcióval kapcsolódnak a szerkezetbe.

Nyelvtörténeti szempontból a *-ván/-vén* alakok a *-va/-ve* alakok személyragos (E/3. személyű) alakjának tekinthetők (É. Kiss 2014: 20). Így a nominatívuszi esetadás és a hangzó alany megjelenésének lehetősége is magyarázható. Tóth (2000) azonban a *-ván/-vén -n* morfémáját olyan mondatbevezetőnek tekinti, amely képes az alanyeset kiosztására.

A mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves kifejezések CP voltát alátámaszthatja az a tény, hogy a szerkezetekben megjelenhetnek *-ván/-vén* alakok is.

- (21) a. *A voksolás közben is felrobbant egy pokolgép, megsebesítvén három választási megfigyelőt.*
b. *Az idős hölgy lelépett a járdáról, megijesztvén a sofőrt.*

Láttuk, hogy a *-ván/-vén* alakoknak lehet saját, a főmondat alanyától eltérő, hangzó alanya. Ez ugyanakkor a vizsgált szerkezetek esetében nem lehetséges.

- (22) a. **A voksolás közben a terroristák felrobbantották az urnát, a bomba megsebesítvén három választási megfigyelőt.*
b. **A lövés mellette csapódott be, a golyó szétpattintván néhány darab szenet.*

További eltérés, hogy a *-ván/-vén* alakokat általában előidejűség kifejezésére használjuk, a vizsgált szerkezetek esetében viszont nem beszélhetünk előidejűségről. A *-ván/-vén* alakok a *-va/-ve* alakokkal azonosak a szerkezetben.

A probléma megoldása lehet, ha azt feltételezzük, hogy nem egy, hanem két *-ván/-vén* alak van a szótárban:¹² az egyik az előidejűséget kifejező, a másik pedig a *-va/-ve* alakokkal megegyező *-ván/-vén*, amely egyidejűség (akár utóidejűség) kifejezésére is használható, és amelynek nem lehet saját hangzó alanya.¹³

¹² Szilágyi Norbert (személyes közlés).

¹³ Névtelen bírálóm felhívja a figyelmet arra, hogy a hangzó alanyt tartalmazó *-ván/-vén* alakú igeneves tagmondatok úgy tűnik, csak mondatkezdők lehetnek, vagyis a hangzó alany megléte, illetve nemléte a *-ván/-vén* alakokkal és az adjunkció helye között összefüggés lehet.

A határozói mellékmondatok elhelyezkedése a világ eseményeinek elrendezését tükrözik (lásd 4.4.). A mondatkezdő határozói mellékmondatok szerepe többféle lehet, a *-ván/-vén* alakok pedig előidejűséget, befejezettséget fejeznek ki. Amennyiben nem időhatározói mellékmondatként funkcionál az igeneves szerkezet, hanem például okhatározó szerepét tölti be, megjelenhet mondatvégi pozícióban is.

(i) [*Géza, elmosolyodott [a szerencsétlen, a küszöbben elbotolván.]*] (Sárik 1998: 428/12h)
Ha csak egy lexikai *-ván/-vén* alak lenne, a vizsgált mellékmondatokban is megjelenhetne lexikális alany, mivel az alanyeset elérhető lenne, függetlenül az adjunkció helyétől.

4.4. A tagmondatok elrendezéséről

A vizsgált szerkezetek a határozói igeneves mellékmondatokhoz hasonlóan viselkednek majdnem minden tekintetben. A határozói mellékmondatok viszont leginkább mondatkezdő pozícióban jelennek meg.

Bartos (2009) úgy véli, hogy a főmondat és a határozói igeneves kifejezés közti időviszony Tai (1985) időbeli sorrendezési elvének ('Principle of Temporal Sequencing') segítségével ragadható meg, mely szerint a világ eseményeinek lineáris rendezése és az ezeket az eseményeket kifejező szintaktikai szerkezetek rendezése egymásnak megfelelnek.

- (23) a. *Kinyitotta az ablakot, utat engedve a füstnek.*
b. *Kinyitva az ablakot, utat engedett a füstnek.*
c. *#Utat engedve a füstnek, kinyitotta az ablakot.*
d. *(#)Utat engedett a füstnek, kinyitva az ablakot.*

(Bartos 2009: 98/38-39)

Bartos (2009) példáiból jól látszik a rendezőelv működése. A (23a) példában a határozói igeneves kifejezés célhatározói (nem szándékolt cselekvés esetén) következményes jelentéstartalmú szerkezet), míg a (23b) példamondatban okhatározói szerepet tölt be. A (23c) és a (23d) példák pedig, ha nem is teljesen elfogadhatatlanok, furcsának tűnnek. Ennek oka az, hogy nem követik a világbeli események lineáris rendjét.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi a különbség, illetve van-e különbség a (23a) és a (23b) mondatok között. A két mondat többé-kevésbé azonos ugyan, de nem teljesen feleltethetők meg egymásnak. Mindkét mondat megfelel az időbeli sorrendezési elvnek, viszont a (23a) mondatban a határozói igeneves kifejezés a főmondatnál kifejezett esemény eredményét, következményét jelöli. Ha pusztán egymásutániságról lenne szó, a következő mondatoknak egyformán elfogadhatónak kellene lenniük.

- (24) a. **Kinyitotta az ablakot, kiszellőztette a szobát.¹⁴*
b. *Kinyitva az ablakot, kiszellőztette a szobát.*

¹⁴ A dolgozat névtelen lektora megjegyzi, hogy a mondat grammatikus, ha az *ezzel* kifejezés expliciten szerepel benne. A (24a) mondatban van ugyan racionális kapcsolat a két tagmondat által kifejezett esemény között, de a határozói igeneves tagmondat által kifejezett esemény nem feltétlenül a főmondati esemény közvetlen következménye. A két tagmondat eseményének kapcsolata nem egyértelmű. Ebben az esetben az *ezzel/ezáltal* kifejezés explicitté teszi a kapcsolatot. Ha a két tagmondat között semmilyen racionális kapcsolat nem létesíthető, a mondat akkor sem grammatikus, ha az *ezzel* kifejezés expliciten szerepel benne.

(i) **Mari kiszellőztette a szobát, ezzel becsukva az ajtót.*
Az *ezzel/ezáltal* szerepéről lásd az 5.2. részt.

A mondatvégi következményes határozói igeneves szerkezetek elfogadhatóságát több tényező is befolyásolhatja, ilyen például az, hogy a határozói igeneves kifejezés által kifejezett eseménynek a főmondati esemény közvetlen eredménye, következménye kell, hogy legyen. A két eseménynek racionálisan összeköthetőnek kell lennie, a határozói igeneves tagmondat által jelölt következménynek relevánsnak kell lennie. Ez magyarázza például a (24a) mondat agrammatikalitását a (24b) mondattal szemben. Annak vizsgálata, hogy pontosan milyen tényezők befolyásolják a mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek elfogadhatóságát, túlmutat jelen dolgozat terjedelmi korlátain, és így jövőbeni kutatás feladata.¹⁵

5. A következményes, rezultatív jelentéstöbblet problémája

Az előzőekben láttuk, hogy a vizsgált szerkezetek a határozói mellékmondatokhoz hasonlóan CP-k. Mivel a *-va/-ve* határozói igeneves szerkezetek egyértelműen nemfinitek, nem lehet hangzó alanyuk, csak PRO alanyt feltételezhetünk.

A következményes jelentéstartalom forrásának vizsgálata előtt érdemes közelebbről is megnézni, hogy a PRO azonosítását melyik elem végzi. A magyar mondatkezdő és mondatvégi határozói mellékmondatok viselkedését összehasonlítva azt találjuk, hogy ezek illeszkednek a nemzetközi mintázatba.

5.1. Adjunktumkontroll a vizsgált szerkezetekben

A mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek kontrollált alanyú tagmondatok, a kontrolláló pedig csak a főmondat alanya lehet, tárgy nem.

- (25) a. *János_i elejtette a labdát_j, PRO_{i/*j} begurulva a szobába.*
b. *Péter_i elmozdította a szekrényajtót_j, PRO_{i/*j} nekicsapódva a falnak.*
c. *János_i elejtette a labdát_j; a szakadék mellett, PRO_{i/*j} lezuhanva a mélybe.*

Hasonlóan a nemfinit komplementumokhoz, a kontrollált alanyú nemfinit adjunktumok is lehetnek kötelező, illetve fakultatív kontrollosak. Az is megfigyelhető, főleg az angol kapcsán, hogy az adjunktumok pozíciója és kontrollstátusza között erős összefüggés van (Williams 1992; Kawasaki 1993): azok a kontrollált alanyú adjunktumok, amelyek mondatkezdő pozícióban vannak,

¹⁵ A létigével szereplő rezultatív szerkezetek elfogadhatóságát befolyásoló tényezőkről Kertész (2005) ad számot.

a fakultatív kontroll jellemzőit mutatják, míg azok, amelyek mondatvégi pozícióban jelennek meg, kötelező kontrollosak (Williams 1992).¹⁶

A magyar mondatvégi következményes és a mondatkezdő határozói mellékmondatok megerősíteni látszanak a fenti általánosítást, ugyanis a PRO referenciájának azonosítása nem teljesen egységes a kétféle szerkezetben. A mondatkezdő határozói igeneves szerkezeteket kötelező alanyi kontrollként szokták elemezni (lásd például É. Kiss 2002-t), azonban Tóth (2000) és Bartos (2009) is úgy véli, hogy ezekben a szerkezetekben megfigyelhető a Williams (1994) alapján vett logoforikusság jelensége is, ahol a megnyilatkozás a kontrolláló mentális nézőpontját kell, hogy tükrözze (Sells 1987).

(26) a. *Furcsa hangokat hallva, természetes volt, hogy benyitott a szobába.*

b. **Furcsa hangokat hallva, illetlenség volt, hogy benyitott a szobába.*
(Tóth 2000: 245/10)

A (26b) mondat azért nem elfogadható, mert a kontrolláló nem megfelelő logoforikus központ, a főmondat nem a kontrolláló mentális nézőpontjáról/állapotáról tesz valamilyen állítást, ugyanis az *illetlenség* evaluatív predikátum külső értékelést fejez ki.

A mondatkezdő időhatározói mellékmondatokban továbbá nem feltétlenül az alany a kontrolláló.¹⁷

(27) a. *[Az ajtóhoz érve PRO_i], erős fény világított a szemembe_i.*

(Lengyel 2000: 243)

b. *[Meglátva Bodri okos szemét PRO_i], nagy elhatározás érlelődött meg a szívében_i.*

(Lengyel 2000: 242)

¹⁶ Landau (2013) azonban megjegyzi, hogy ez csak tendencia, ugyanis találunk mondatkezdő pozícióban is kötelező kontrollt az angolban is, valamint az is számít, hogy a szerkezet milyen típusú, például az eredmény- és célhatározói nemfinit mellékmondatok kötelező kontrollosak szoktak lenni.

¹⁷ Az alábbi mondatokon kívül lásd még az (5b) példamondatot, ahol a PRO referenciáját az időmában szereplő személyes névmás ragozott alakjának (*bennem*) szám-személy jegyei alapján határozzuk meg.

Ezzel szemben a mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek esetében mindig az alany a kontrolláló, illetve a mentális nézőpont jelenléte vagy hiánya nem befolyásolja a szerkezetek megítélését.¹⁸

- (28) a. *Természetes volt, hogy Péter benyitott a szobába, megzavarva a beszélgetést.*
b. *Illetlenség volt, hogy Péter benyitott a szobába, megzavarva a beszélgetést.*

A mondatvégi következményes határozói igeneves kifejezések tehát (kötelező) alanyi kontrollos szerkezetek. Viszont azt nem állíthatjuk, hogy kizárólag maga a főmondat alanya a kontrolláló. A következőkben nézzük, hogy mi adja a rezultatív, következményes jelentéstöbbletet.

5.2. A rezultatív jelentéstöbblet problémája

Tekintsük újra a (3) (=29a) és a (4a) (=29b) alatti példamondatokat:

- (29) a. *Az időős hölgy lelépett a járdáról, megijesztve a sofőrt.*
b. *A voksolás közben is felrobbant egy pokolgép, megsebesítve három választási megfigyelőt.*

A (29a) mondatban nem a gyalogos ijesztette meg az autósokat, hanem az, hogy lelépett a járdáról. A (29b) mondatban pedig egyértelműen látszik, hogy nem maguk a terroristák sebesítették meg az embereket, hanem a bomba felrobbanása eredményezte a sebesülést. Úgy tűnik, hogy a PRO referenciáját az egész előző tagmondattól kapja, azaz mintha a főmondat egésze lenne a kontrolláló. Viszont a

¹⁸ Névtelen lektorom felveti, hogy a (26) és a (28) alatti mondatok megítélése közti különbségben a tagmondatok sorrendje is szerepet játszik. Ez valóban így van, hiszen a kontrollálónak a szomszédos tagmondattal kell lennie, vagyis a kontrollviszonynak lokálisnak kell lennie. Míg a (28) alatti mondatokban az egyetlen elérhető kontrolláló Péter, a (26) alatti mondatokban a kontrolláló a *természetes volt* és az *illetlenség volt* predikátumok implicit argumentuma. Azonban a (26b) és a (28b) alatti mondatpárok esetében nem a kontrolláló kiválasztása adja a lényeges különbséget, mivel az *illetlenség* predikátum esetén szemantikai követelmény az, hogy annak implicit argumentuma és a beágyazott (finit vagy nemfinit) tagmondat alanya azonos legyen.

A különbség abban mutatkozik meg, hogy a mondatkezdő határozói mellékmondatokban fontos tényező, hogy a kontrolláló a mondat logoforikus központja legyen, míg a vizsgált szerkezetek esetén ez nem követelmény.

mondatokat közelebbről megvizsgálva látjuk, hogy azok szabadon kiegészíthetők az *ezzel/ezáltal*¹⁹ kifejezésekkel, aminek a jelentéstöbblet tulajdonítható:

- (30) a. *Elmózdította a könyveket, hozzáférhetővé téve ezzel/ezáltal a vas-tagabb köteteket.*
- b. *Kinyitotta az ablakot, betörve közben ezzel/ezáltal az üveget.*
- c. *Utódaival együtt építettett várakat, templomokat és szerzetes-rendeket, hozzájárulva ezáltal a hit és a nyugati kultúra terjesztéséhez is.*²⁰
- d. *A lövés mellette csapódott be, szétpattintva ezzel/ezáltal néhány darab szenet.*

Vagyis a mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek olyan (kötelező) alanyi kontrollos szerkezetek, amelyek a mondatra utaló vonatkoztatáshoz hasonlítanak.

- (31) *János vett egy új autót, ami meglepte a feleségét.*

É. Kiss (1998) a mondatra utaló vonatkoztatásokat független alárendelésként elemzi. Kenesei (1992) szintén úgy véli, hogy a (31) alatti mondatra utaló vonatkozó alárendelés a független alárendeléshez hasonló pozícióban jelenik meg. Felveti továbbá, hogy a mondatra utaló vonatkoztatásban megjelenő *ami* névmás a vonatkozó névmással homonim névmás, amely előretalni és hátrautalni is képes. A vonatkozó névmás referenciájának problémáját, vagyis azt, hogy a vonatkozó névmásnak nincs összefüggő antecedense, szemantikai jellegűnek tartja.

Kenesei (1992) felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy a mondatelőzményű vonatkoztatás az anaforikus *ez* mutató névmás viselkedésével van összehangban, kivéve, hogy a mondatelőzményű vonatkozó mondat meg is előzheti a főmondatot, ami a mutató névmás esetén nem lehetséges.

- (32) *János vett egy új autót, (és) ez meglepte a feleségét.*

¹⁹ A dolgozat névtelen lektora szerint az *ezzel/ezáltal* elemekben található határozói ragok arra utalnak, hogy ezek nem eredményre, hanem módra utaló jelentéstöbbletet adnak a tagmondatokhoz. Az *ezzel/ezáltal* kifejezések a két tagmondat által kifejezett események közti kapcsolatot teszik explicitté, a módra utaló jelentés lehetősége a következményes jelentéstartalomnak, illetve annak köszönhető, hogy a tagmondatokkal kifejezett események között időbeli átfedés lehet. Az *ezzel* rokonaként is sokszor használható *ily módon* kifejezés esetében még inkább nyilvánvaló a módra utaló jelentés. A vizsgált mondatokban az *ily módon* kifejezés is felválthatja az *ezzel*t (például a (30a)-ban), de nem minden esetben (például a (30b)-ben) (Szécsényi Krisztina, személyes közlés).

²⁰ A *Magyar Nemzeti Szövegtár* példája.

Laczkó K. (2005) szerint az anaforikus névmásoknak a magyarban lehet igei csoport az előzménye, de előfordulhat az is, hogy nem tudjuk az antecedens szófaját pontosan meghatározni, mert az lehet például egy hosszabb szövegrészlet is. Az ilyen esetekben a mutató névmás anaforikus és (endoforikus, azaz szövegrészletre mutató) deiktikus²¹ használata szorosan összefügg.

A mondatvégi következményes jelentéstartalmú határozói mellékmondatok tehát szabadon kiegészíthetők egy olyan mutató névmással, amely képes a főmondatra visszautalni. A rezultatív, következményre utaló jelentéstöbblet ennek az elemnek a jelenlétével magyarázható.

Összegzés

A mondatvégi pozícióban megjelenő határozói igeneves szerkezetek lehetnek célhatározói értelműek, de kifejezhetik a főmondati esemény eredményét, következményt is. Az utóbbiként előforduló határozói igeneves szerkezeteket tudomásom szerint eddig még nem vizsgálták. A vizsgálat során megállapítottam, hogy az ebbe a csoportba tartozó szerkezetek, hasonlóan a mondatkezdő határozói mellékmondatokhoz, önálló tagmondat értékűek, illetve kontrollált alanyúak. Rejtett alanyukat, a PRO-t kötelezően a mátrix mondat alanyával azonosítjuk. Azt, hogy ezek a szerkezetek mondatvégi pozícióban jelennek meg Tai (1985) rendezőelvével magyarázhatjuk, a következményes jelentéstartalomért pedig a szerkezetekben szabadon kitehető mondatelőzményű névmás a felelős.

Hivatkozások

- Alberti Gábor 2006. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv. III. A háttérelmélet*. Pécs, PTE, HEFOP Bölcsész Konzorcium. <http://mek.oszk.hu/04800/04892/04892.pdf>
- Alberti Gábor – Medve Anna 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv. I-II*. Budapest, Janus Kiadó.
- Bartos Huba 2009. The syntax of Hungarian -vA adverbial participles: A single affix with variable merge-in locations. In É. Kiss K. (szerk.) *Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces*, Berlin & New York, Mouton de Gruyter, 75–101.
- Bene Annamária 2005. *Az igeik bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

²¹ Az endoforikus diskurzuseixisről bővebben lásd Laczkó K. (2004)-et, valamint Tátrai (2010)-et.

- Burzio, Luigi 1986. *Italian syntax: a government-binding approach*. Dordrecht, Reidel.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 17–184.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2014. Az ősmagyar SOV szórendtől az ómagyar 'topik-fókusz-V-X*' szórendig. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 14–33.
- Geuder, Wilhelm 2004. Depictives and transparent adverbs. In Jennifer R. Austin – Stefan Engleberg – Gisa Rauh (szerk.) *Adverbials: The Interplay between Meaning, Context, and Syntactic Structure*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 131–166.
- Kawasaki, Noriko 1993. *Control and Arbitrary Interpretation in English*. PhD disszertáció. Amherst, University of Massachusetts.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 529–713.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 75–135.
- Kenesei István – Robert M. Vago – Fenyvesi Anna 1998. *Hungarian*. London/New York, Routledge.
- Kertész Judit 2005. *Eseményszerkezet, aspektus, mondatszerkezet. A predikatív határozói igenevek*. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Kratzer, Angelika 1994. *The Event Argument and the semantics of voice*, ms. Amherst, University of Massachusetts.
- Laczkó Krisztina 2004. A névmási rendszer funkcionális keretben I. *Magyar Nyelvőr* 128(4): 469–479.
- Laczkó Krisztina 2005. A névmási rendszer funkcionális keretben II. *Magyar Nyelvőr* 129(1): 78–88.
- Laczkó Tibor 2000. A melléknévi és határozói igenévképzők. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 409–451.

- Landau, Idan 2013. *Control in generative grammar: A research companion*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lengyel Klára 2000. Az igenevek. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar Grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 223–251.
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC*.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *Magyar Nyelv* 94, 423–436.
- Sells, Peter 1987. Aspects of Logophoricity. *Linguistic Inquiry* 18, 445–480.
- Tai, James H.-Y. 1985. Temporal sequence and Chinese word order. In John Haiman (szerk.) *Iconicity in Syntax*, Amsterdam, John Benjamins, 49–72.
- Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 134(2): 211–233.
- Tóth Ildikó 2000. Va- and ván- participles in Hungarian. In Alberti Gábor – Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian 7*, Szeged, JATEPress, 237–258.
- Williams, Edwin 1992. Adjunct Control. In Richard Larson – Sabine Iatridou – Utpal Lahiri – James Higginbotham (szerk.) *Control and Grammar*, Dordrecht, Luwer Academic Publishers, 297–322.
- Williams, Edwin 1994. *Thematic Structure in Syntax*. Cambridge, MA, MIT Press.